

NEKAJ O PRAŠTEVILIH

LUKA PONIKVAR

POVZETEK. Seznanili se bomo s pojmom praštevila in dokazali kar nekaj zanimivih izrekov. Za konec pa si bomo ogledali še en t.i. "nemogoč" problem.

1. O DELJIVOSTI ŠTEVIL IN KONGRUENCAH

Definicija 1.1 (Deljivost). Celo število a je *deljivo* s celim številom b , če se da a enolično zapisati kot

$$a = kb.$$

Tu je $k \in \mathbb{Z}$. V tem primeru se imenuje b *delitelj* števila a in a *večkratnik* števila b . To dejstvo se piše krajše kot $b \mid a$.

Opomba 1.2. Seveda je tudi k delitelj a -ja in a večkratnik od k .

Definicija 1.3. Izberimo $m \in \mathbb{N}$. Pravimo, da sta števili a in b *kongruentni* po modulu m , če dasta pri deljenju z m enak ostanek. Enakovredna zahteva je da $m \mid b - a$. To pišemo kot

$$a \equiv b \pmod{m}$$

in preberemo: število a je kongruentno b po modulu m .

Primer 1.4. Oglejmo si množico $\mathbb{Z}_9 = \{0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8\}$. V to množico uvedemo operaciji seštevanja in množenja po modulu 9. V $\mathbb{Z}_9$ ¹ potekajo zadeve takole:

+	0	1	2	3	4	5	6	7	8
0	0	1	2	3	4	5	6	7	8
1	1	2	3	4	5	6	7	8	0
2	2	3	4	5	6	7	8	0	1
3	3	4	5	6	7	8	0	1	2
4	4	5	6	7	8	0	1	2	3
5	5	6	7	8	0	1	2	3	4
6	6	7	8	0	1	2	3	4	5
7	7	8	0	1	2	3	4	5	6
8	8	0	1	2	3	4	5	6	7

TABELA 1. Tabela za seštevanje v $\mathbb{Z}_9$

---

¹Kot lahko opazite v $\mathbb{Z}_9$ obstajajo rešitve enačbe $x \cdot y = 0$, kjer sta $x, y \neq 0$. Če boste imeli čas in željo lahko premislite, da je to res natanko tedaj, ko smo v $\mathbb{Z}_m$, kjer m ni praštevilo. Če smo v $\mathbb{Z}_p$, enačba $x \cdot y = 0$ premore le rešitve, kjer je $x = 0$ ali $y = 0$.

·	0	1	2	3	4	5	6	7	8
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	1	2	3	4	5	6	7	8
2	0	2	4	6	8	1	3	5	7
3	0	3	6	0	3	6	0	3	6
4	0	4	8	3	7	2	6	1	5
5	0	5	1	6	2	7	3	8	4
6	0	6	3	0	6	3	0	6	3
7	0	7	5	3	1	8	6	4	2
8	0	8	7	6	5	4	3	2	1

TABELA 2. Tabela za množenje v $\mathbb{Z}_9$

Definicija 1.5. Naj bo $m \in \mathbb{N}$, $m \neq 1$ in a element v $\mathbb{Z}_m$. Elementu b iz $\mathbb{Z}_m$ pravimo *inverz elementa a* , če velja $a \cdot b = 1$.

Primer 1.6. V $\mathbb{Z}_9$ je 7 inverz elementa 4. Hkrati je seveda tudi 4 inverz elementa 7. Iz tabele razberemo, da imata ta elementa enolično določen inverz. Da to ni le naključje, nam pove naslednji izrek.

Izrek 1.7 (Inverzi v $\mathbb{Z}_p$). *Naj bo $p \in \mathbb{P}$. Vsak² element v $\mathbb{Z}_p$ ima enolično določen inverz.*

Dokaz. Dokažimo najprej enoličnost inverza. Denimo, da ima a dva inverza b in c . Računajmo:

$$b = b \cdot 1 = b \cdot (a \cdot c) = (b \cdot a) \cdot c = 1 \cdot c = c.$$

Ostane nam še dokazati, da vsak element ima inverz. Izberimo poljuben a iz $\mathbb{Z}_p$. Ker je p praštevilo, ne more biti za noben b iz $\mathbb{Z}_p$ produkt $a \cdot b$ večkratnik od p oz. $a \cdot b \equiv 0 \pmod{p}$. Če dokažemo, da imata za različna b, c iz $\mathbb{Z}_p$ produkta ac in ab različna ostanka po modulu p je izrek dokazan. Denimo da to ne velja in imata za $b \neq c$ produkta ab in ac enak ostanek po modulu p . Torej je $a(b - c) \equiv 0 \pmod{p}$. To pa je možno le, ko je eden od faktorjev enak 0. $\rightarrow \leftarrow$ $\square$

²Ko se pogovarjamo o množenju enoto za seštevanje (0) ponavadi izključimo iz naše množice.

2. PRAŠTEVILA

Definicija 2.1 (Praštevilo). Naravno število $p \neq 1$ je *praštevilo*, če sta njegova edina pozitivna delitelja 1 in p . Množico praštevil označujemo s $\mathbb{P}$. Število, ki ni praštevilo in je različno od 1, se imenuje *sestavljeno število*.

Opomba 2.2. Pišemo $\mathbb{P} = \{p \in \mathbb{N} \mid p \text{ praštevilo}\}$

Izrek 2.3. Vsako naravno število n ima enoličen razcep na prafaktorje.

Izrek 2.4 (Evklid). Množica $\mathbb{P}$ je neskončna.

Dokaz. Dokazovali bomo s pomočjo protislovja. Pa predpostavimo, da ima množica $\mathbb{P}$ le končno elementov. Torej $\mathbb{P} = \{p_1, p_2, \dots, p_k\}$, $k \in \mathbb{N}$. Tvorimo število

$$m = p_1 p_2 \dots p_k + 1.$$

Število m ni deljivo z nobenim od praštevil $p_1, p_2, \dots, p_k$ iz $\mathbb{P}$. $\rightarrow \leftarrow$

□

Definicija 2.5. Naj bo $x \in \mathbb{R}$. $\pi(x) = \{p \in \mathbb{P} \mid p \leq x\}$.

Primer 2.6. V $\mathbb{Z}_9$ je 7 inverz elementa 4. Hkrati je seveda tudi 4 inverz elementa 7. Iz tabele razberemo, da imata ta elementa enolično določen inverz. Da to ni le naključje, nam pove naslednji izrek.

Vaja 2.7. Poišči praštevila, ki so za 1 manjša od popolnega kvadrata³.

Vaja 2.8. Poišči vsa praštevila p , da sta $p + 10$ in $p + 14$ tudi praštevili.⁴

Vaja 2.9. Dokaži, da je neskončno praštevil oblike $4k + 3$.

---

³Seveda je vsem jasno, da govorimo o kvadratih naravnih števil.

⁴Namig : Vsako praštevilo različno od 2 in 3 se da zapisati kot $6k + 1$ ali $6k - 1$ za nek $k \in \mathbb{N}$.

3. FERMATOVA ŠTEVILA

Definicija 3.1 (Fermatovo število). Naj bo $m \in \mathbb{N}$. *Fermatovo število* je število oblike $F_m = 2^{2^m} + 1$.

$$\begin{aligned} F_0 &= 2^{2^0} + 1 = 2^1 + 1 = 3 \\ F_1 &= 2^{2^1} + 1 = 2^2 + 1 = 5 \\ F_2 &= 2^{2^2} + 1 = 2^4 + 1 = 17 \\ F_3 &= 2^{2^3} + 1 = 2^8 + 1 = 257 \\ F_4 &= 2^{2^4} + 1 = 2^{16} + 1 = 65537 \\ F_5 &= 2^{2^5} + 1 = 2^{32} + 1 = 4294967297 = 641 \cdot 6700417 \end{aligned}$$

Domneva 3.2. $F_m \notin \mathbb{P}$ za $m \geq 5$

Trditev 3.3. 2 različni Fermatovi števili imata disjunktne (različne) prafaktorje.

Te trditve še ne znamo dokazati. Poizkusimo dokazati najprej malce lažji izrek (pomožni izrek se imenuje *lema*), ki nam bo prišel prav pri dokazu trditve ??.

Lema 3.4. Za Fermatova števila velja

$$\prod_{k=0}^{n-1} F_k = F_n - 2.$$

Dokaz. Dokazovali bomo s pomočjo indukcije. S pomočjo tabele zgoraj se prepričamo, da za $m = 1$ trditev drži. Sedaj nastopi induksijski korak. Naša induksijska predpostavka bo, da trditev velja za m . Sedaj dokažimo, da trditev velja za $m + 1$.

$$\begin{aligned} \prod_{k=0}^m F_k &= \prod_{k=0}^{m-1} F_k \cdot F_m \\ &\stackrel{\text{I.P.}}{=} (F_m - 2) \cdot F_m \\ &= (2^{2^m} - 1) \cdot (2^{2^m} + 1) \\ &= (2^{2^m})^2 - 1 \\ &= 2^{2 \cdot 2^m} - 1 \\ &= 2^{2^{m+1}} - 1 \\ &= 2^{2^{m+1}} + 1 - 2 \\ &= F_{m+1} - 2 \end{aligned}$$

□

Dokaz trditve ??. Vzemimo različni naravni števili m, n . BŠŠ lahko predpostavimo da je $n < m$. Predpostavimo, da imata F_n in F_m skupnega delitelja d : $d \mid F_n$ in $d \mid F_m$. Iz leme ?? sledi, da $F_n \mid F_m - 2$, kar nam pove, da $d \mid F_m - 2$. Če to zložimo skupaj ugotovimo, da $d \mid 2$. Ker sta F_n in F_m lihi, sledi $d = 1$. □

Posledica 3.5. $\mathbb{P}$ je neskončna.

4. VRSTA RECIPROČNIH VREDNOSTI PRAŠTEVIL

Uredimo $\mathbb{P}$, da bo veljalo $p_1 < p_2 < p_3 < \dots$

Izrek 4.1. *Vrsta*

$$\sum_{p \in \mathbb{P}} \frac{1}{p} = \sum_{m=1}^{\infty} \frac{1}{p_m}$$

divergira.

Dokaz. Uporabili bomo dejstvo, da v primeru, ko vrsta

$$\sum_{n=1}^{\infty} a_n$$

konvergira, obstaja indeks n_0 , da velja

$$\sum_{n=n_0+1}^{\infty} a_n < \frac{1}{2}.$$

Denimo torej, da vrsta $\sum_{m=1}^{\infty} \frac{1}{p_m}$ konvergira. Torej obstaja indeks k , da velja $\sum_{m=k+1}^{\infty} \frac{1}{p_m} < 1/2$.

Imejmo $p_1, p_2, \dots, p_k$ za mala praštevila in ostala praštevila za velika.

Izberimo $N \in \mathbb{N}$. Označimo z N_s število naravnih števil manjših ali enakih od N , ki imajo v razcepu na prafaktorje le mala praštevila in z N_b število naravnih števil manjših ali enakih od N , ki imajo v razcepu na prafaktorje kakšno veliko praštevilo.

Očitno velja $N = N_b + N_s$.

Sedaj bomo ocenili velikost števil N_b in N_s .

1. N_s :

$n \in \mathbb{N}$, ki ima same male prafaktorje se razpiše na $n = p_1^{t_1} p_2^{t_2} \dots p_k^{t_k}$. Tu lahko vse t_i razpišemo kot $t_i = 2l_i + s_i$, kjer je $s_i \in \{0, 1\}$. Sledi

$$n = p_1^{s_1} p_2^{s_2} \dots p_k^{s_k} p_1^{2l_1} p_2^{2l_2} \dots p_k^{2l_k} = p_1^{s_1} p_2^{s_2} \dots p_k^{s_k} \left(p_1^{l_1} p_2^{l_2} \dots p_k^{l_k} \right)^2.$$

Označimo $A := p_1^{l_1} p_2^{l_2} \dots p_k^{l_k}$ in $B := p_1^{s_1} p_2^{s_2} \dots p_k^{s_k}$

Preštejmo možnosti za B : Vsak s_i ima 2 možnosti (0 ali 1s), kar skupaj nanese 2^k možnosti.

Preštejmo možnosti za A : Ker mora veljati $A^2 \leq n \leq N$ sledi, da velja $A \leq \sqrt{N}$

Torej velja $N_s \leq 2^k \sqrt{N}$.

1. N_b :

$$N_b \leq \sum_{m \geq k+1}^* \left\lfloor \frac{N}{p_m} \right\rfloor \leq \sum_{m \geq k+1}^{\infty} \frac{N}{p_m} = N \sum_{m \geq k+1}^{\infty} \frac{1}{p_m} < \frac{N}{2}$$

*: Izraz na desni prešteje koliko števil manjših ali enakih N je deljivih s posameznim praštevilo.

Sedaj še izberimo $N = 2^{2k+2}$ in poiščimo protislovje.

$$N = N_b + N_s < N/2 + 2^k \sqrt{N} = 2^{2k+1} + 2^k 2^{k+1} = 2 \cdot 2^{2k+1} = 2^{2k+2} = N$$

$$N < N \rightarrow \leftarrow$$

□

5. PRAŠTEVILSKI DVOJČKI

Definicija 5.1. Števili p in $p+2$ sta *praštevilski dvojček*, če velja $p \in \mathbb{P}$ in $p+2 \in \mathbb{P}$.

Odprt problem 5.2. Praštevilskih dvojčkov je neskončno.

Opomba 5.3. Števili p in $p+2$ morata biti oblike $6k-1$ in $6k+1$. Edini izjemi sta 3 in 5.

Izrek 5.4 (Brunov izrek). *Vrsta*

$$\sum_{p, p+2 \in \mathbb{P}} \left(\frac{1}{p} + \frac{1}{p+2} \right)$$

konvergira in njena vsota je približno enaka 2.

Definicija 5.5. Naj bo $x \in \mathbb{R}$. $\pi_2(x) = \{p \in \mathbb{P} \mid p \leq x, p+2 \in \mathbb{P}\}$.

6. KARAKTERIZACIJA PRAŠTEVIL IN PRAŠTEVILSKIH DVOJČKOV

Izrek 6.1 (Wilsonov izrek). *Naj bo $m \in \mathbb{N}$ in $m \neq 1$. m je praštevilo natanko tedaj, ko je $(m-1)! \equiv -1 \pmod{m}$.*

Dokaz. Denimo, da m ni praštevilo. Torej se razpiše kot $m = a \cdot b$. Če sta a in b različni števili velja $(m-1)! \equiv 0 \pmod{m}$. V primeru ko sta a in b enaka ločimo še dve možnosti. če a in b nista praštevili lahko pišemo $m = a_1 \cdot b_1$, kjer sta a_1 in b_1 različna. V primeru ko sta a in b enaki praštevili bomo uporabili dejstvo, da je $2p < p^2$. p in $2p$ nastopata v $(m-1)!$ torej je $(m-1)! \equiv 0 \pmod{m}$. Primer ko je $m = 4$ preverimo na roke.

Denimo, da je m praštevilo. V $\mathbb{Z}_m$ imajo vsi elementi enolično določen inverz. Kateri elementi so sami sebi inverz? Enačba $a^2 = 1$ ima v $\mathbb{Z}_m$ rešitve $a = 1$ in $a = -1 = m-1$. V $(m-1)!$ se torej izničijo vsi faktorji razen $m-1$, ki pa je kongruenten -1 . $\square$

Izrek 6.2 (Karakterizacija praštevilskih dvojčkov). *Par $m, m+2$ je praštevilski dvojček natanko tedaj, ko je $4((m-1)! + 1) + m \equiv 0 \pmod{m(m+2)}$.*

7. PORAZDELITEV PRAŠTEVIL IN PRAŠTEVILSKIH DVOJČKOV

Izrek 7.1. *Za $x \in \mathbb{R}$ velja*

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\pi(x)}{\frac{x}{\log(x)}} = 1.$$

Oziroma $\pi(x) \approx \frac{x}{\log(x)}$

Opomba 7.2. V tem besedilu razumemo $\log(x)$ kot naravni logaritem.

Izrek 7.3. *Za $x \in \mathbb{R}$ velja $\pi_2(x) \approx \frac{x}{\log(x)^2}$*

Izrek 7.4.

8. GOLDBACHOVA DOMNEVA IN NEMOGOČI PROBLEM

Kot smo navedli na začetku, se da vsako število, ki je večje od 1 in ni praštevilo zapisati kot produkt praštevil. Vprašanje, ki si ga lahko zastavimo, je slednje: Ali se da vsako število zapisati kot vsota praštevil? Prav gotovo, če se ne oziramo na število sumandov:

$$100 = 2 + 2 + \dots + 2.$$

Tu je v vsoti kar 50 seštevancev. Opazimo, da je vsako sodo število vsota samih dvojk, liho pa vsota trojke in dvojk. Število 100 pa lahko izrazimo tudi takole:

$$100 = 3 + 97 = 11 + 89 = 17 + 83 = 29 + 71 = 41 + 59 = 47 + 53.$$

Vsi sumandi na desni so praštevila. Torej se da 100 zapisati kot vsota dveh praštevil, in sicer kar na šest načinov. Poglejmo, kako je pri najmanjših sodih številih:

$$4 = 2 + 2$$

$$6 = 3 + 3$$

$$8 = 5 + 3$$

$$10 = 5 + 3 = 3 + 7$$

$$12 = 5 + 7$$

Kaj hitro se prepričamo tudi o nadaljnjih neprevelikih sodih številih 12, 14, 16, 18, ..., da se izražajo kot vsota dveh praštevil. Zato se nam upravičeno vsiljuje naslednja domneva.

Domneva 8.1 (Goldbachova domneva). Vsako sodo število ≥ 4 se da zapisati vsaj na en način kot vsota dveh praštevil.

Če nadaljujemo z našo radovednostjo, je očitno naslednje vprašanje: Kaj lahko povemo o lihih številih in vsotah praštevil.

Domneva 8.2 (Šibka Goldbachova domneva). Vsako število ≥ 7 se da zapisati vsaj na en način kot vsota treh praštevil.

Opomba 8.3. Iz Goldbachove domneve sledi šibka Goldbachova domneva, narobe pa ne velja.

Nemogoč problem 8.4. Peter je izbral dve naravni števili večji od 1. Vsoto teh števil je povedal prijatelju Tonetu, produkt pa Mirku. Tone si ogleda vsoto in telefonira Mirku:

”Ne vidim možnosti, kako bi ti lahko ugotovil vsoto.”

Čez nekaj časa odgovori Mirko:

”Imaš prav. Ne morem določiti vsote.”

Kmalu nato se spet oglasi Tone:

” Vem, kolikšen je produkt.”

Kateri števili je izbral Pete?

Rešitev. Imenujmo izbrani naravni števili x in y , vsota $x + y$ naj bo V , produkt xy pa P . Ker sta x in y večja od 1, je P produkt najmanj dveh praštevil. Mirko, ki je poznal P , je P razstavil na prafaktorje. Vsoto bi takoj našel, če bi bil P produkt samo dveh praštevil. Recimo, da bi bilo $P = 15 = 3 \cdot 5$. V tem primeru bi Peter izbral števili 3 in 5, vsota pa bi bila 8. Mirko ni mogel določiti vsote zato, ker je P produkt najmanj treh praštevil. Kako je Tone to vedel? Ogledal si je vsoto V

$n = 1$. Teda je $V = 11$ piemolahkan $V = 11 = 2 + 9 = 3 + 8 = 4 + 7 = 5 + 6$. Pripadajo produkti $2 \cdot 9 = 18, 3 \cdot 8 = 24, 4 \cdot 7 = 28$ in $5 \cdot 6 = 30$. Ugotovimo, da se da 11 samo na en način zapisati kot vsota $x + y$ tako, da sumanda x in y zadoščata pogoju (iii) namreč 11 je $5 + 6$. Torej ima $V = 11$ tudi lastnost (iv). Iz povedane je razvidno, da edino števili 5 in 6 z vsoto $V = 11$ in produktom $P = 30$ zadoščata pogojem (i) do (iv).

9. ŠE NEKAJ IZREKOV

Izrek 9.1 (Dirichlet). . Naj bosta a in b tuji si naravni števili. V zaporedju

$$a + b, 2a + b, 3a + b, \dots = \{ak + b \mid k \in \mathbb{N}\}$$

je neskončno praštevil.

Izrek 9.2 (Bertrand, Čebišev). Za vsako naravno število $n > 1$ obstaja $p \in \mathbb{P}$, za katerega velja $n < p < 2n$.

Izrek 9.3 (mali Fermatov izrek). Naj bo $p \in \mathbb{P}$. Za vsako celo število a , ki je tuje p , velja

$$a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}.$$

LUKA PONIKVAR, FAKULTETA ZA MATEMATIKO IN FIZIKO, JADRANSKA 19, 1000 LJUBLJANA, SLOVENIJA

Email address: luka.ponikvar1@gmail.com